

Михайло Яцишин,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і
права Волинського національного
університету імені Лесі Українки

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ПОЛІТИКА І КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО ЯК ЗАСІБ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Відомо, що стабільність і динамізм державотворення залежать, у першу чергу, від регулювання цього багатогранного процесу соціальними нормами, в тому числі нормами права, серед яких вагоме місце відводиться кримінально-виконавчому праву, бо власне воно найбільш суттєво впливає на суспільні відносини, що складаються під час виконання кримінальних покарань. З іншого боку, розвиток держави є важливою передумовою творення й удосконалення її нормативного комплексу. Ця теза має пряме відношення до предмету нашого дослідження. Адже взаємозв'язок суспільних процесів, зокрема в кримінальній і некримінальній сферах, вимагає створення комплексного суспільного механізму впливу на злочинність, у якому взаємопов'язані між собою кримінально-виконавча політика і кримінально-виконавче право будуть не тільки виконувати функції стримування злочинності, а й активно впливатимуть на саму злочинність і злочинців.

Як засвідчує аналіз літератури з цієї теми (Багрій-Шахматов Л.В., Бажанов М.І., Богатирьов І.Г., Грищук В.К., Джужа О.М., Колб О.Г., Костенко О.М., Лукашевич В.Г., Навроцький В.О., Ординський В.Л., Радов Г.О., Степанюк А.Х., Стрельцов Є.Л., Трубников В.М., Фріс П.Л. і ін.), нині в українському суспільстві спостерігається прагнення реалізувати цивілізовані моделі законотворення у кримінально-виконавчій сфері. Загальновизнано: вдосконалення та впорядкування кримінального законодавства – характерна риса процесу розвитку цивілізованої правової держави. При цьому на перший план виступають принципи правотворчості і науковості, здатні гарантувати як високу якість кримінально-

виконавчого права, так і вагомість та авторитетність кримінально-виконавчої політики держави.

У даній статті ставимо за *мету* на основі узагальнення наукової юридичної літератури, нормативних актів з кримінально-виконавчого права проаналізувати з точки зору теорії та історії держави і права сучасну ситуацію в царині кримінально-виконавчої політики й кримінально-виконавчого права, акцентуючи увагу на основних завданнях, принципах, стратегії, напрямках, формах і методах контролю держави за злочинністю.

Аналізуючи зміст кримінально-виконавчої політики, передусім варто хоча б коротко визначитися із основною термінологією, що застосовується у цій сфері права. У сучасній науковій літературі поки що існують різні підходи до трактування самого поняття «політика». Одні вважають, що ця політика визначається економічним базисом нашого суспільства та відображає економічні закономірності його розвитку. З іншого боку, поняття «політика» ототожнюється з усвідомлено організованою діяльністю органів державної влади та управління, громадських об'єднань, партій тощо, яка визначається їх інтересами та цілями. Універсальний словник-енциклопедія, рекомендований Міністерством освіти і науки України, дає найбільш узагальнену інтерпретацію цього поняття: « 1) цілеспрямована діяльність у галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, пов'язана із боротьбою за здобуття або утримання державної влади, як знаряддя регулювання і формування цих стосунків; 2) визначена частина, програма або напрямок такої діяльності: головним суб'єктом є держава» [9, с.1085].

Останнє визначення звільняє дослідника від необхідності ділити політику на внутрішню і зовнішню. Крім того, таке визначення знімає будь-яку проблематичність щодо введення в контекст «політика» такої її складової, як «кримінальна політика», що визначає основні напрями, методи та засоби боротьби держави із злочинністю, форми, завдання і зміст діяльності правоохоронних органів та громадських організацій, які беруть участь в її здійсненні. Ця діяльність є багатогранною та різновекторною і спрямована на: 1) швидке та повне розкриття злочинів, встановлення осіб, винних у їх скоєнні, та забезпечення правильного

застосування закону; 2) правильну кваліфікацію скоєного злочину та призначення відповідного покарання; 3) виконання призначеного за вироком суду покарання [2, с.14].

Заслуговує на увагу й дещо інше тлумачення поняття «кримінальна політика». На думку доктора юридичних наук, заслуженого юриста України О.М. Литвака, кримінальна політика - це співвідношення між законодавством, каральними, адміністративно-організаційними та кримінологічно-попереджувальними заходами з урахуванням економічної та соціальної ситуації [5, с.18].

До речі, в Україні та Росії основи науки кримінальної політики заклав професор Харківського університету М.П.Чубинський. Кримінальна політика, на думку цього вченого, це «гілка науки кримінального права, яка має виробляти рекомендації для найкращої в даній країні справи кримінального правосуддя як шляхом соціальних реформ, так і шляхом кращого кримінального законодавства» [10, с.52]. Кримінальна політика за Чубинським складається з трьох напрямів:

- 1) кримінальне законодавство;
- 2) політика превенції;
- 3) політика репресій (каральна політика) [10, с. 312].

Автор наголошував, що кримінальна політика має запропонувати державній владі науково обґрунтовані пропозиції щодо змісту та співвідношення протистояння злочинності у відповідний історичний період. Таке тлумачення кримінальної політики й досі є загальновизнаним у всьому цивілізованому світі. Визначається воно й у сучасній незалежній Українській державі. Свідченням цього – створення національної кримінології, заснованої на демократичних засадах, на принципах верховенства права та поваги до прав людини. Це зумовило проведення принципово нової, самостійної політики у сфері застосування кримінальних покарань, а саме їх призначення, виконання та відбування.

Нові методологічні підходи визначили і новий зміст науки кримінології: дослідження злочинності як соціального явища та особливостей злочинців, а також сприятливих для вивчення злочину обставин, пошук засобів боротьби зі злочинністю [9, с. 721].

На відміну від колишньої радянської кримінології, у якій панував культ правлячої партії та абсолютний пріоритет політики відносно моралі, права і держави, сучасна теоретична модель антикримінальної діяльності держави має базуватися на пріоритеті кримінологічного попередження злочинності, тобто на заміні кримінальної політики кримінологічною політикою, яка спиратиметься на кримінологічне прогнозування та планування [5, с.21].

Про те, що кримінологія як політика також має уже солідне теоретичне підґрунтя, свідчить диференційований підхід до визначення її основних складових – кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики й наповнення їх сучасним кримінологічним змістом. Так, кримінально-правова політика – це напрям діяльності законодавчих і правозастосовчих органів із створення кримінального законодавства, криміналізації та декриміналізації, пеналізації і депеналізації, диференціації кримінальної відповідальності. Кримінально-процесуальна політика – напрям діяльності правотворчих і правозастосовчих органів зі створення й застосування форм реалізації кримінального закону на всіх етапах його дії. Кримінально-виконавча політика – це напрям діяльності державних і громадських органів у галузі виконання кримінальних покарань [4, с.8].

Більш детально зупинимося на суті й завданнях кримінально-виконавчої політики, яка є об'єктом нашого дослідження. У новітніх виданнях наукової юридичної та політологічної літератури основні завдання цього напрямку політики згруповані наступним чином:

- визначення основних напрямів ефективного виконання кримінальних покарань за умов суворого дотримання вимог законності;
- розроблення основних напрямів діяльності органів держави і громадськості для досягнення виправлення та ресоціалізації засуджених;
- розроблення основних напрямів діяльності, пов'язаної з профілактикою вчинення злочинів і правопорушень засудженими, як під час відбування покарання, так і після звільнення;

- визначення напрямів діяльності державних органів і громадськості для забезпечення соціальної адаптації осіб, звільнених з кримінально-виконавчих установ.

Найактуальніше завдання сучасної кримінально-виконавчої політики – забезпечення всебічного контролю за дотриманням відповідними службами і посадовцями карально-виконавчої системи (Державний департамент України з питань виконання покарань і ін.) вимог чинного законодавства, парламентських і урядових рішень з використанням можливостей суду, прокуратури, органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих фізичних осіб у межах повноважень, наданих їм законом.

У плані підтримки й розвитку громадської ініціативи, досить актуальним є також стимулювання на державному рівні формування об'єднань громадян, які ставлять собі за мету сприяння удосконаленню діяльності кримінально-виконавчої системи України, надання їм допомоги та підтримки. Важливо всебічно й широко інформувати громадськість через засоби масової інформації про участь кримінально-виконавчої системи в житті суспільства і держави, зокрема у забезпеченні громадської безпеки та морального відродження українського суспільства.

Заслуговують на увагу також будь-які ініціативи щодо створення громадських фондів для установ виконання покарань (УВП) за рахунок добровільних внесків, відрахувань і пожертвувань підприємств, організацій і окремих громадян; втілення в практику діяльності УВП новітніх наукових досягнень і технологій, зокрема методик впливу на особистість, створення в УВП умов, які стверджують загальнолюдські цінності, культуру людини, ідеали добра, справедливості та гуманізму, дають засудженим уроки моральності, людяності, формують систему знань, умінь та навичок, можливість відчутти себе особистістю, у долі якої зацікавлені суспільство і держава; забезпечення соціального та правового захисту персоналу УВП, виходячи з об'єктивних потреб якісного виконання ним своїх функцій та ресоціалізації засуджених; створення державної системи опіки з метою надання допомоги й підтримки звільненим із місць позбавлення волі в адаптації до життя в умовах вільного суспільства [6, с.14].

Головними критеріями оцінки цілей і завдань кримінально-виконавчої політики є відповідність їх законним потребам людини, нормам права і моралі цивілізованого суспільства, забезпечення збалансованого задоволення законних прав та інтересів громадян, суспільства і держави, системне вираження всього комплексу основних складових проблем пенітенціарної функції держави, максимальне і ефективне використання у справі ресоціалізації злочинців усього національного потенціалу.

Реалізуючи названі цілі й завдання, кримінально-виконавча політика водночас створює першооснову ефективної практики виконання покарань, яка у свою чергу базується на наступних принципах:

- суверенітету, наукової обґрунтованості та незалежності від ідеологічних установок і рішень будь-яких політичних партій і течій;
- пріоритету загально визнаних людських цінностей, життя і здоров'я людини;
- примату прав людини над державними і суспільними інтересами за умов їх гармонійного поєднання;
- відповідальності держави перед громадянами і суспільством за результати своєї діяльності;
- розподілу компетенції між суб'єктами кримінально-виконавчої політики, який виключає можливість монопольного прийняття для кримінально-виконавчої системи рішень будь-якою окремою особою або окремою гілкою влади;
- політичного й економічного плюралізму;
- системного охоплення всього комплексу взаємопов'язаних проблем кримінально-виконавчої діяльності;
- інтеграції з іншими галузями соціальної політики держави;
- зв'язку з національними й релігійними культурними і соціально-економічними умовами;
- максимального використання інститутів соціалізації, які є у розпорядженні держави і суспільства;
- поваги до загально визначених принципів міжнародного права;
- гуманізму та милосердя, справедливості та моральності, гласності;

- демократичного характеру кримінально-виконавчої діяльності [6, с.15].

На нашу думку, перераховані принципи відтворюють увесь спектр суспільних і правових відносин у сфері кримінально-виконавчої політики, спрямованої на виконання кримінальних покарань у державі та захист суспільства від нових злочинних посягань.

У змісті кримінально-виконавчої політики вітчизняні науковці (О.М.Джуза, Г.О.Радов, А.Х. Степанюк, В.М.Трубников і ін.) виділяють три основних елементи: 1) кримінально-виконавче право; 2) кримінально-виконавчу діяльність органів і установ виконання покарань, прокуратури і суду; 3) правовідносини процесу виконання (відбуття) покарання. Ці елементи співвідносяться один з одним, як форма і зміст. Кримінально-виконавче право – це, по-перше, правовідносини між органами і установами виконання покарань, прокуратурою і судом; по-друге, це правовідносини названих суб'єктів процесу із засудженими та іншими учасниками процесу виконання покарання, а також правовідносини цих учасників між собою [4, с.12].

Як самостійна галузь права, кримінально-виконавче право є основною формою вираження та закріплення кримінально-виконавчої політики. Разом з тим, кримінально-виконавче право, як і решта галузей права, складається з правових норм – обов'язкових для всіх громадян України правил поведінки, які охороняються державою, виражають та закріплюють згідно з принципами кримінально-виконавчої політики волю народу України у сфері виконання покарань. Основним критерієм кримінально-виконавчого права є наявність у нього специфічного методу правового регулювання суспільних відносин, а саме: метод наказу (імперативний метод), що не допускає заперечень. Проте у процесі виконання та відбування покарань застосовують також інші методи, зокрема метод переконання, диспозитивний метод.

Отже, кримінально-виконавче право – це воля народу, втілена у законі і виражена в системі правових норм, встановлених державою Україна, для регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі виконання та відбування кримінальних покарань, а також застосуванні заходів виховного впливу на засуджених.

Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України закріплені у ст.1 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України:

1. Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському поводженню, або такому, що принижує гідність, засуджених.

2. Завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбуття покарання, контролю і нагляду за ними.

Коментуючи основний зміст ст.1 КВК України, провідні фахівці сектору проблем кримінально-виконавчого законодавства Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України А.Х.Степанюк та І.С.Яковець цілком слушно, як ми вважаємо, наголошують на наступному:

- у ст.1 нового КВК України визначено не лише задачі кримінально-виконавчого законодавства, але й мету, проводячи між ними розмежування;

- на відміну від діючого раніше виправно-трудового законодавства, яке регулювало виконання лише тих покарань, які були поєднані з заходами виправно-трудового впливу (праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання), КВК України предметом свого регулювання має виконання всіх видів покарань, перелічених у ст.51 КК України (як поєднаних, так і не поєднаних із заходами виправного впливу);

- звертає на себе увагу те, що у ч.1 ст.1 вживається поняття «виконання покарання», а не «виконання вироку». Ці поняття не є тотожними. Виконання

покарання – це правова діяльність уповноважених державою органів, що здійснюється відповідно до принципів вироку [3, с.6].

Ці та інші відмінності нового КВК України ще раз переконують у тому, що процес державотворення включає постійну потребу удосконалення кримінально-виконавчого права на різних етапах боротьби зі злочинністю.

Кримінально-виконавче право як галузь права базується також на основних положеннях, принципах, що визначаються вимогами кримінально-виконавчої політики та викладені у її відповідних принципах. З погляду відомого вченого В.М.Трубникова [7, с.8], поняття принципів кримінально-виконавчої політики ширше і охоплює, в тому числі, принципи кримінального права, оскільки до першої категорії входять найзагальніші положення.

Предмет науки кримінально-виконавчого права набагато ширший від предмета галузі права і охоплює не тільки суспільні відносини, що виникають при виконанні та відбуванні кримінальних покарань, а й правове регулювання, закономірності та основні ознаки кримінально-виконавчого права як самостійної галузі права; вивчає та досліджує кримінально-виконавчу політику України, діяльність органів та установ, які виконують кримінальні покарання; історію розвитку кримінально-виконавчого права; досвід інших держав у сфері законодавства та організації виконання покарань.

Методологічними засадами науки кримінально-виконавчого права, як і всієї науки, є положення філософії, а діалектичний метод як загальнонауковий метод пізнання уможливорює справді науковий підхід щодо визначення мети та шляхів дослідження.

Нормами кримінально-виконавчого права є юридичні акти у вигляді загальнообов'язкових правил поведінки, що відображуються у законах та підзаконних актах і регулюють суспільні відносини, які складаються у процесі та з приводу виконання і відбування покарань.

Методи, принципи, функції і норми складають систему кримінально-виконавчого права як впорядкованої сукупності юридичних понять, окремі частини якої займають чітко визначені місця усередині цієї системи і знаходяться в певній залежності від юридичної сили того чи іншого нормативного акта [1, с.19].

Основним джерелом кримінально-виконавчого права є Конституція України. Основним законодавчим актом у сфері виконання/відбування кримінальних покарань є КВК України. До інших законів, що містять норми кримінально-виконавчого права, належить КК, Кодекс законів про працю України (КЗпП), Сімейний кодекс України (СК), а також Закони «Про Державну Кримінально-виконавчу службу України» від 24 березня 1998 р., «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р., «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» від 10 липня 2003 року.

Норми кримінально-виконавчого права містяться в указах Президента України, постановах і розпорядженнях Кабінету Міністрів України, у відомчих нормативно-правових актах. Джерелами кримінально-виконавчого права є також міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України, оскільки вони включені до національного законодавства.

Як бачимо, становлення і розвиток кримінально-виконавчої політики й кримінально-виконавчого права відбувалися протягом усього часу творення незалежної Української держави. Послідовні дії держави на цьому шляху дали змогу досягти суттєвих позитивних зрушень у реформуванні кримінально-виконавчої системи, зокрема у створенні її сучасного правового підґрунтя.

Література

1. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: Навчальний посібник/За ред. Т.А.Денисової. – К.: Істина, 2008. – 400 с.
2. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: Навч. посібник/За ред. проф. А.Х.Степанюка. – К.:Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання друге, доповнене і перероблене/Степанюк А.Х., Яковець І.С. За заг. ред. Степанюка А.Х. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008 – 560 с.

4. Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб./О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг.ред.О.М.Джужи.-2-е вид., перероб. та допов. - К.:Юрінком Інтер, 2002.-448 с.
5. Литвак О.М. Держава і злочинність: Монографія. - К.:Атіка,2004.-304 с.
6. Радов Г.О. Першочергові проблеми сучасної пенітенціарної політики України на сучасному етапі//Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: КІВС,1996. - №1. – С.12-16.
7. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины: Общая часть: Учеб. Пособие. – Х.: Рубикон, 1998. – 334 с.
8. Трубников В.М., Шинкарьов Ю.В. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 684 с.
9. УСЕ Універсальний словник-енциклопедія/Гол.ред.ради чл. - кор. НАНУ М.Попович.-2-ге вид. доп. - Київ: ПВП Всеувиго, 2001,Львів: ЛДКФ Атлас, 2001.- 1576 с.
10. Чубинский М.П. Курс уголовной политики. Изд. 2-е. – СПб.,1911. – 498 с.